Egidijus Šatavičius

Sudotos archeologinio komplekso tyrimai

2007 m. tęsti Sudotos archeologinio paminklų komplekso (Švenčionių r., Švenčionėlių sen.) tyrimai, pradėti dar 1994 m. (žr. *ATL 1994 ir 1995 metais*, V., 1996, p. 30–34; *ATL 1996 ir 1997 metais*, V., 1998, p. 45–50; *ATL 1998 ir 1999 metais*, V., 2000, p. 72–76; *ATL 2000 metais*, V., 2002, p. 21–22; *ATL 2001 metais*, V., 2002, p. 38–39; *ATL 2002 metais*, V., 2005, p. 18–19; *ATL 2003 metais*, V., 2005, p. 25–27; *ATL 2004 metais*, V., 2006, p. 25–29; *ATL 2005 metais*, V., 2006, p. 18–21; *ATL 2006 metais*, V., 2007, p. 50–53). Kompleksą sudaro **Sudotos 2-a akmens amžiaus gyvenvietė** (IP-2421/A), **Sudotos senovės gyvenvietė-kaimavietė** (AV-2301) ir **Sudotos pilkapynas IV** (IP-3004/A).

Tyrimai vykdyti komplekso ŠR–R dalyje, geležinkelio sankasos V pusėje, ties Žeimenos ardomu skardžiu ir mineralizuojamos geležinkelio priešgaisrinės linijos (XXVa plotas) bei kiek tolėliau į V esančioje teritorijoje tarp pilkapio 1 ir 2 (XXVIa plotai). Taigi iš viso 2007 m. buvo ištirtas apie 60 m^2 dydžio plotas. Dalį tyrimų finansavo LAD pagal archeologinių vertingųjų savybių pobūdžio atskleidimo programą.

Šio įvairialaikių archeologinių paminklų komplekso stratigrafija itin sudėtinga: kultūriniai horizontai slūgso vienas virš kito, jie labai paveikti gamtinių bei antropogeninių veiksnių sukeltos erozijos ir pan. Komplekso ŠR–R dalyje tirtuose plotuose susidurta su geležinkelio statybos ir eksploatacijos laikų padariniais.

XXVa plote kultūrinių sluoksnių neaptikta. Sprendžiant pagal grunto litologiją ir tekstūrą, yra nukastas ar kitais būdais pašalintas ne mažesnis kaip 60 cm storio viršutinis grunto horizontas. Atrodo, tai padaryta XIX a. viduryje tiesiant geležinkelio liniją. Taigi visi šioje vietoje buvę kultūriniai horizontai yra nukasti iki įžemio, todėl jokių objektų, sietinų su akmens amžiaus gyvenvietės, kaimavietės bei pilkapyno kultūriniais horizontais, šioje perkasoje neaptikta. Be to, visa tirto ploto teritorija labai nukentėjo nuo ilgamečio arimo mineralizuojant geležinkelio priešgaisrines linijas, važinėjimo sunkiasvore technika, remontuojant geležinkelį, tiesiant geležinkelio antžemines komunikacijas ir kitų darbų metu. Taip pat viršutinis horizontas labai užterštas įvairiomis nuo geležinkelio eksploatacijos likusiomis ir kitomis šiukšlėmis: pabėgių liekanomis, bėgių vinimis, varžtais, „varlytėmis“, telefono vielomis, butelių šukėmis ir pan. Plonuose viršutiniuose sluoksniuose (tamsiai pilkame povelėnyje ir įžemio viršuje) surasta tik keletas atsitiktinių archeologinių radinių.

Geriau išlikę kultūriniai horizontai aptikti ***XXVIa plote.*** Šioje perkasoje atidengti litologiniai sluoksniai siejami su keliais archeologiniais objektais: vėlyva kaimaviete, pilkapynu ir akmens amžiaus gyvenviete. Bene labiausiai išsiskyrė akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis sluoksnis – rusvai geltonas smėlis (apie 10–30 cm storio) – stebėtas 10–25 cm gylyje. Virš jo slūgsojo 10–20 cm storio velėnos ir tamsiai pilko povelėnio sluoksnis. Įžemį šioje perkasoje sudarė gelsvas-balkšvas smėlis. Viršutinė akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinio sluoksnio dalis tirtoje vietoje buvo nukasta pilkapių pylimo metu bei eroduota vėlesnių eolinių procesų. Perkasos R pakraštyje atsidengė truputį lenktai ėjusi pilkapio 2 griovio lanko atkarpa, buvusi iki 0,5 m gylio ir užpildyta melsvai pilkos spalvos anglingu smėliu.

Šio griovio liekanos ypač nukentėjo eolinių procesų sukeltos erozijos metu. Kitokių objektų tyrimų metu litologiniuose sluoksniuose nenustatyta, nors akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje gausu smulkių, dažnai nuo karščio sutrūkinėjusių ar perdegusių rieduliukų fragmentų. Dauguma jų aptikta perkasos centrinėje ir V dalyse.

Archeologinių tyrimų metu iš viso surasta apie 300 titnago radinių. Beveik visi jie aptikti tyrinėjant XXVIa plotą. Dauguma jų slūgsojo akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje – gelsvai rusvo smėlio sluoksnyje. Tik keliolika procentų visų titnago radinių slūgsojo aukščiau buvusiuose litologiniuose horizontuose. Maždaug 14 % visų titnago radinių yra pabuvoję ugnyje – perdegę, sutrupėję ar sutrūkinėję. Titnaginiai radiniai yra pagaminti iš gana geros kokybės pilkos spalvos atvežtinio titnago. Tikėtina, jog šis titnagas buvo išgaunamas iš kur nors netoliese Žeimenos slėnyje ledyno atvilkto ir palaidoto kreidos luisto su titnago intarpais, nes tarp radinių pasitaiko daug riedulio paviršinių nuskėlimų, o be to, surasta ir kreidos atplaišų. Keliasdešimt procentų radinių buvo gaminti ir iš importinio nuo Valdajaus aukštumų (Rusija) atvežto raudono titnago. Dauguma titnago radinių be patinos arba tik vos bepradėję ja dengtis. Titnaginis inventorius dėl vietinės žaliavos trūkumo yra itin smulkus. Daugelis dirbinių tėra tik iki 1–2 cm dydžio. Be to, žaliavos stygius nulėmė ir dirbinių formas: daugelis jų netipiški, naudoti kitokie gamybos būdai, sunkiai indentifikuojami.

Didžiąją titnaginio inventoriaus dalį sudarė įvairaus dydžio nuoskalos ir atplaišos (apie 83 %), o skeltės bei jų dalys tesiekė tik apie 15 %. Skaldytiniai stipriai sunaudoti, telikusios tik kelios kelių centimetrų dydžio šerdys. Gyvenvietėje naudoti tiek dvigaliai (prizminiai), tiek ir vienagaliai (kūginiai, su rankenėle) skaldytiniai. Identifikuota apie 40 dirbinių: ginklų kategorijai priskiriami lancetai ir mikrolitiniai ašmenėliai, o darbo įrankiams – gremžtukai, rėžtukai, specialios paskirties dirbiniai, nenustatytų dirbinių fragmentai ir kt. Antrinio apdirbimo atliekoms skirtini mikrorėžtukai ir mikrolitinių ašmenėlių gamybos atliekos (distaliniai-proksimaliniai skelčių galai).

Dauguma 2007 m. surastų titnago radinių datuotini mezolito-neolito epochų sandūra ir skirtini Kundos-Narvos kultūroms. Tačiau pasitaikė tiek ankstesnio, tiek ir vėlyvesnio laikotarpio pavienių radinių. Apibendrinant šių metų bei ankstesnių tyrimų sezonų medžiagą būtų galima pasakyti, jog akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis horizontas nėra chronologiškai „švarus“. Jame išsiskiria mažiausiai 4 apgyvendinimo etapai: vėlyvasis paleolitas (vėlyvojo Driaso periodas – IX tūkst. pr. Kr.); vidurinis mezolitas (Borealio periodas – VII tūkst. pr. Kr.); vėlyvasis mezolitas – ankstyvasis neolitas (Atlančio periodo pirma pusė VI–V tūkst. pr. Kr.); vėlyvasis neolitas – žalvario amžiaus pradžia (III–II tūkst. pr. Kr. riba).

Tyrimų metu XXVIa plote aptikta ir keletas kitokios akmens rūšies radinių. Tai nedidelės nuoskalos ir apzulintų rieduliukų perdegę fragmentai, aptikti gelsvai rusvo smėlio horizonte – akmens amžiaus gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje. Šie radiniai tikriausiai irgi skirtini vėlyvojo mezolito-ankstyvojo neolito Kundos-Narvos kultūros radinių kompleksui.

Tirtose perkasose surasta per 20 keramikos fragmentų – indų šukių. Absoliuti jų dauguma yra smulkios, 2–4 cm^2 dydžio. Visų jų molio masė liesinta mineralinėmis priemaišo-

mis (smulkiai ir rupiai grūstas granitas). Skirtinos kelios jų grupės. Pirmajai grupei priklauso keletas lipdytinės keramikos fragmentų, surastų tamsiai pilko povelėnio sluoksnyje. Šios šukės rusvos spalvos, su lygiais išoriniu ir vidiniu paviršiais. Jos preliminariai datuojamos pilkapyno egzistavimo laikotarpiu (IV–VII a.). Likusios šukės yra žiestu-apžiestu paviršiumi. Indų sienelių storis svyruoja tarp 0,6–1 cm. Šukės yra rusvai gelsvos ir tamsiai pilkos spalvos. Šios indų šukės tipologiškai skirtinos puodynių sienelių fragmentams. Ši keramika datuojama XVIII–XIX a. viduriu ir priskiriama vėlyvajai kaimavietei.

Tyrimų metu (XXVIa plote) viršutiniuose horizontuose aptikta smulkių kalcinuotų žmogaus kauliukų, kurie čia pateko eroduojant pilkapių 1 ir 2 sampilams. Perkasoje kalcinuoti kauliukai išsimėtę padrikai ir jokių ženklesnių sankaupų nesudarė.

2007 m. rudenį buvo žvalgyta kelių hektarų teritorija, esanti kitapus geležinkelio sankasos, į PR–ŠR nuo Sudotos archeologinio komplekso. Tyrimų metu siekta patikslinti Sudotos pilkapyno IV teritoriją, kadangi ši jo dalis ypač nukentėjo tiesiant geležinkelį, vieškelį Sariai–Švenčionėliai ir elektros perdavimo liniją. Už maždaug 80–100 m ŠR kryptimi nuo dabartinės pilkapyno ribos identifikuotos 2 pilkapių liekanos. Abu sampilai gerokai pažeisti geležinkelio ir vieškelio statybos metu, o vieno sampilo nemaža dalis yra atsidūrusi po pačia geležinkelio sankasa, kuris šioje vietoje yra daugiau nei 2 m aukščio. Pilkapių paviršiaus praardymuose rasta daug degintinių žmogaus kauliukų.

Šie naujai surasti pilkapiai leidžia pagrįstai teigti, kad Paduobės-Šaltaliūnės III ir Sudotos IV pilkapynai savo metu buvo vienas pilkapynas, tik jų teritorija XIX a. viduryje – XX a. buvo dirbtinai perskirta geležinkelio sankasos ir vieškelio. Matyt, pilkapynui reikėtų priskirti ir teritorijas tarp vieškelio ir Sudotėlio ežero, nes čia įvairiais laikais tirtuose šurfuose buvo aptinkama degintinių žmogaus kauliukų. Deja, šios teritorijos paviršius performuotas vėjo sukeltos erozijos ir defliacijos procesų, todėl buvusių pilkapių vietas galima identifikuoti tik platesnių archeologinių tyrimų metu.

The investigation at the Sudota archaeological complex

The Sudota archaeological complex (Švenčionys District) consists of a Stone Age settlement, barrow cemetery, and late village site. In 2007 excavations were conducted at 2 different locations (a total area of about 60 m^2). In one of the trenches, all of the cultural layers had been dug up during the construction of a railway in the mid-19th century. Meanwhile an intense cultural layer from the Stone Age settlement, which consisted of brownish yellow sand (about 10–30 cm thick) and which was reached at a depth of 10–25 cm, was discovered in the other trench. Above it lay a 10–20 cm thick layer of sod and dark grey soil. The sterile soil in this trench consisted of yellowish–whitish sand. The upper part of the cultural layer from the Stone Age settlement had been dug up at the investigated site during the creation of barrow mounds and eroded by later aeolian processes. A slightly arched segment of the ditch arc from barrow 2, which was up to 50 cm deep and filled with bluish grey carboniferous sand, was discovered on the E edge of the trench.

About 300 flint and several stone finds were discovered. Tens of small pottery sherds

and several hundred small pieces of cremated bone, the bulk of which are ascribable to the cremations in the eroded barrows and datable to the 4th–5th centuries, were also discovered. The majority of the flint finds date to the turn of the Neolithic period and are assignable to the Kunda – Narva cultures, the hand built pottery to the Middle Iron Age, and the thrown pottery to the 18th–19th centuries.

In the autumn of 2007 a field survey was conducted over several hectares located to the SE – NE of the Sudota archaeological complex. During the survey, an attempt was made to correct the boundaries of the Sudota IV barrow cemetery because this part of it has been very severely damaged in building the railway, the Sariai–Švenčionėliai highway, and an electric transmission line. The remains of 2 barrows were identified approximately 80–100 m to the NE of the current boundaries of the barrow cemetery. Both mounds had been significantly damaged during the construction of the railway and highway and a considerable portion of one mound is under the railway bed. An abundance of pieces of cremated human bones was discovered in the disturbed soil on the surface of the barrows.

These newly found barrows allow one to justifiably assert that the Paduobė–Šaltaliūnė III and the Sudota IV barrow cemeteries were in their day one barrow cemetery; only their territory was artificially divided in the mid-19th–20th centuries by the railway bed and the highway. The territories between the highway and lake Sudotėlis should evidently be ascribed to the barrow cemetery since pieces of cremated human bones have been discovered in test pits excavated there at various times. Unfortunately the ground surface at this location has been reshaped through the processes of aeolian erosion and deflation and so it is possible to identify the sites of the former barrows only during a broader archaeological investigation.